

УДК 35.071.3

О. Г. Пухкал,
доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри політичної аналітики і прогнозування, Національна академія державного управління при Президентові України
О. О. Новіков,
аспірант кафедри політичної аналітики і прогнозування, Національна академія державного управління при Президентові України

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

A. Pukhkal,
Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of Political Analysis and Forecasting
Department, The National Academy of Public Administration the President of Ukraine
O. Novikov,
graduate student of Political Analysis and Forecasting Department, The National Academy of Public Administration
the President of Ukraine

INSTITUTIONAL AND LEGAL PROVIDING OF PUBLIC CONTROL FUNCTIONING IN UKRAINE

У статті проаналізовано специфіку інституційно-правового забезпечення функціонування громадського контролю в Україні, визначено основні проблеми та перспективи інституціоналізації громадського контролю як важливої форми взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади.

The article concerns the specific of institutional and legal providing of public control in Ukraine. The main problems and prospects of social control institutionalization as an important form of interaction between civil society and government are identified.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, інституційно-правове забезпечення, державне управління, громадянське суспільство.

Key words: control, public control, institutional and legal providing, public administration, civil society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будучи одним із способів залучення населення до управління державою, громадський контроль є важливою формою взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади. Особливий інтерес представляє діалог інститутів громадянського суспільства з тими органами державного управління, які є суб'єктами вироблення та реалізації державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства. Такими органами влади є передусім Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська, Севастопольська міські державні адміністрації, а також інші

державні відомства та установи. Відповідальними за вироблення державної політики у цій сфері, як і в усіх інших, є, безумовно, Президент України та Верховна Рада України. Проте у сучасних умовах можливість проведено громадянського контролю, яка передусім виникає з власної ініціативи суб'єкта контролю, породжує безпосередні правовідносини контролюючого характеру лише в тих випадках, коли можливість такого контролю передбачена чинним законодавством [1, с. 98]. Необхідність розширення відповідного сегмента законодавчого поля актуалізує проблему інституційно-правового забезпечення функціонування громадського контролю в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання теорії та практичного застосування громадського контролю вивчалися в численних дослідженнях зарубіжних науковців. Серед них можна відзначити роботи таких дослідників: О. Андрійко, С. Боголюбова, Г. Борн, В. Гарашук, Б. Гурне, Г. Козирева, Г. Ларіонова, Е. Маштаков, М. Сьомін та інших.

Особливостям функціонування досліджуваного суспільного явища в Україні присвятили свої праці вітчизняні вчені К. Вінцукевич, І. Кресіна, А. Крупник, Д. Іоненко, С. Кушнір, О. Лазор, Латишева, М. Лациба, Н. Мішина, Н. Нижник, С. Новіков, М. Обод, О. Орловський, В. Погорілко, О. Полтораков, Ю. Савко, С. Саханенко, В. Степаненко, С. Телешун, А. Ткачук, О. Фрицький, В. Цветков, С. Шестак, Т. Яременко та інші.

НЕВИРШЕНІ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Нормативно-правове забезпечення функціонування громадського контролю в Україні, попри суттєві здобутки, потребує подальшого вдосконалення у контексті розробки нових інструментів для здійснення відповідного контролю над діяльністю органів державної влади з боку інститутів громадянського суспільства.

МЕТА ТА ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є аналіз інституційно-правового забезпечення функціонування громадського контролю в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно розв'язати наступні дослідницькі цілі: 1) проаналізувати структуру інституційно-правового забезпечення функціонування громадського контролю в Україні; 2) визначити основні проблеми нормативно-правової бази, яка регулює здійснення громадського контролю в Україні; 3) проаналізувати позитивні та негативні сторони Закону України "Про доступ до публічної інформації", який є ключовим у сфері правової інституалізації відкритості й прозорості органів державної влади та їх підзвітності суспільству як важливих принципів здійснення громадського контролю в Україні.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як такого спеціалізованого законодавчого акту, який би забезпечував правове регулювання здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади в Україні не існує. Натомість можна говорити про наявність певної нормативно-правової бази, яка включає норми, які так чи інакше відносяться до досліджуваної сфери. Засадничим документом у цьому відношенні виступає Конституція України. Так, згідно зі статтями 5 і 38, народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Ст. 40 Основного Закону встановлює право усіх громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що, власне, є однією з форм

громадського контролю. Ця стаття також передбачає, що органи влади та їх посадові особи зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Вихідні засади громадського контролю діяльності органів державної влади містить також Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [2]. Серед низки основних напрямів внутрішньої політики держави у сфері формування інститутів громадянського суспільства (ст. 5) даний закон визначає запровадження громадського контролю за діяльністю влади. Крім того, він передбачає створення в Україні ключових умов для успішного здійснення відповідної діяльності: забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави; посилення взаємодії інститутів та організацій громадянського суспільства з органами публічної влади; утвердження розвиненого громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку України.

Окреслені зазначеним законом напрями державної політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства лягли в основу затвердженої Указом Президента України 24 березня 2012 року "Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" (далі — Стратегія) [3]. Позитивним моментом Стратегії є те, що серед її стратегічних пріоритетів окремо відзначається запровадження громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади (ОВВ), органів місцевого самоврядування (ОМС), зокрема, щодо запобігання та протидії корупції; встановлення максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству цих органів, забезпечення участі та посилення впливу інститутів громадянського суспільства на формування державної політики, прийняття управлінських рішень та їх реалізацію.

Реалізація відповідної державної політики у частині забезпечення організаційних умов для здійснення громадського контролю за діяльністю публічної влади (органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування) передбачає:

— запровадження проведення систематичних консультацій з громадськістю у процесі прийняття рішень ОВВ та ОМС, завчасного оприлюднення проектів відповідних актів на офіційних веб-сайтах цих органів, використання інших механізмів взаємодії;

— сприяння роботі громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів при ОВВ та ОМС, удосконалення механізмів їх взаємодії з консультативно-дорадчими органами, зокрема, шляхом розроблення пропозицій щодо внесення змін до Типового регламенту діяльності місцевої державної адміністрації та до чинних регламентів ОВВ;

— створення умов для проведення громадських експертиз діяльності ОВВ та ОМС, громадських антикорупційних експертиз проектів нормативно-правових актів та забезпечення врахування їх рекомендацій;

— удосконалення умов для забезпечення відкритості та прозорості діяльності ОВВ та ОМС, публічності всіх етапів підготовки і прийняття ними рішень, опри-

люднення проектів рішень, доступу до інформації про діяльність та рішення зазначених органів;

— урегулювання питання щодо обов'язковості прийняття ОМС статутів територіальних громад, в яких передбачаються правові механізми здійснення права членів територіальних громад на реалізацію форм місцевої демократії (загальні збори, громадські слухання, місцеві ініціативи, органи самоорганізації населення тощо), тобто тих форм за допомогою яких безпосередньо або опосередковано громадяни та ІГС, реалізуючи право громадської участі, можуть здійснювати контроль за діяльністю місцевої влади.

Разом з тим даний документ, широко оперуючи поняттям громадського контролю, по-перше, не дає йому визначення (при цьому його визначення не фігурує у вітчизняній нормативно-правовій базі взагалі), а по-друге, визначає своєю ціллю сприяння розвитку громадського контролю лише стосовно органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, у той час як дана форма громадської участі в управлінні державними справами має стосуватися усіх органів державної влади, як це передбачено в ст. 38 Конституції. Таким чином, даний стратегічний документ має бути відповідним чином скорегований, якщо наміри авторів Стратегії у цьому відношенні є щирими.

Важливе значення для успішного здійснення громадського контролю в Україні має новий Закон України "Про громадські об'єднання" [4], який стосується унормування діяльності основних суб'єктів даного виду суспільного контролю — громадських організацій та громадських спілок. Зокрема, в цьому законі багато ранише неврегульованих питань, пов'язаних, зокрема, з порядком створення та припинення діяльності громадських об'єднань, їхніми правами на господарську та комерційну діяльність, наглядом та контролем за їхньою діяльністю, відповідальністю за порушення законодавства тощо, одержали адекватне унормування.

Даний закон закріплює серед засад взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади найпоширеніші в Україні форми громадського контролю та наводить, на відміну від вищерозглянутої Стратегії, вичерпний перелік об'єктів відповідного контролю серед суб'єктів владних повноважень (не лише ОБВ та ОМС). Натомість істотним недоліком даного закону, на наш погляд, є відсутність у тексті досліджуваного поняття як функції інститутів громадянського суспільства, на яку вони мають гарантоване право. Тим більше, що в Україні серед незалежних суб'єктів громадського контролю перевірку діяльності органів влади уповноважених на вироблення та реалізацію державної політики здебільшого на регулярній основі здійснюють переважно громадські організації. Таким чином, закріплення за громадськими об'єднаннями на законодавчому рівні статусу суб'єктів громадського контролю дозволило хоча б частково узгодити розрізнене законодавче поле у питанні правозастосування даної функції громадянського суспільства.

Окрім законів загального характеру, які унормовують широкий спектр взаємодії демократичної держави та громадянського суспільства в національному законодавстві, існує низка нормативно-правових актів, присвячених окремим формам громадського контролю

(зокрема, Закон України "Про звернення громадян", Закон України "Про наукову та науково-технічну експертизу", Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 5 листопада 2008 року "Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади", Постанова Кабінету Міністрів України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" тощо).

З урахуванням розвитку стратегічних пріоритетів державної політики, передбаченої Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", з 9 травня 2011 р. набув чинності Закон України "Про доступ до публічної інформації" від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [5]. Даний закон, який розроблявся за ініціативою та участю провідних громадських організацій України (зокрема, Центру політико-правових реформ, коаліції громадських організацій відповідно до проекту "Гідна Україна" тощо), поряд із новим Законом "Про інформацію" [6] можна вважати ключовим у сфері правової інституалізації відкритості й прозорості органів державної влади та їх підзвітності суспільству як важливої запоруки у здійсненні громадського контролю в нашій державі. Важливо підкреслити, що за висновками експертів, вказані закони відповідають європейським стандартам щодо забезпечення доступу до інформації, прозорості суб'єктів владних повноважень.

Зокрема, одним із основних моментів даного Закону, на думку експертів, є те, що в ньому закріплений важливий міжнародний принцип доступу до публічної інформації, згідно з яким будь-яка інформація, яка знаходиться в органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування, повинна бути відкрита і доступна, за винятком переліку відомостей, доступ до яких обмежується законом [7, с. 11]. Тобто в ч. 2, ст. 1, Закону "Про доступ до публічної інформації" зазначається, що "Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом". Теж саме положення знаходимо в ч. 2 ст. 20 Закону України "Про інформацію": "Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом".

Саме ж поняття "публічна інформація" визначається як інформація, яка відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом (ч. 1, ст. 1).

Закон "Про доступ до публічної інформації" визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. За характером цей законодавчий акт є процедурним, тобто визначає та унормовує процедуру здійснення права на доступ до інформації у спосіб подання запитів на інформацію, а також виконання обов'язку розпорядниками інформації оприлюднювати інформацію про свою діяльність.

Важливо підкреслити, що вищезгаданий закон має за мету забезпечення прозорості й відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. У законі чітко прописано спосіб визначення режиму доступу до неї, а саме: виключні підстави обмеження доступу до інформації; встановлення відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації; механізм забезпечення реалізації права на доступ до інформації; встановлено максимально короткі терміни для розгляду запитів на інформацію та інші юридичні норми [8, с. 17].

Реалізація цього права передбачається у два основних способи: забезпечення розпорядником доступу до інформації, які з погляду отримувача інформації можна класифікувати як пасивний та активний. Стаття 5 даного закону передбачає забезпечення доступу до інформації шляхом, по-перше, систематичного та оперативного оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на інформаційних стендах, будь-яким іншим способом (пасивний спосіб — як можливість споживача інформації ознайомитися з відомостями, які вже були оприлюднені розпорядником), а по-друге, надання інформації за запитами на інформацію (активний спосіб).

Саме активний спосіб, який передбачає потребу запитувача вчиняти активні дії для доступу до інформації шляхом подання запиту на її отримання до суб'єкта владних повноважень (розпорядника), можна класифікувати формою громадського контролю у сфері інформаційних відносин. Адже вказаний спосіб гарантує доступ до публічної інформації шляхом: подання інформаційного запиту; ознайомлення з документами безпосередньо в приміщенні органу; проведення громадських експертиз.

Перевага активного способу, на думку низки експертів, полягає в тому, що суб'єкт громадського контролю може отримати інформацію в досить стислі строки (від 48 годин до 20 діб). Окрім того, такий спосіб дозволяє отримати документацію щодо оприлюднення якої немає прямих вимог (наприклад, інформацію, що раніше вважалась службовою, але підстави до обмеження доступу зникли) [7, с. 15], або інформацію з обмеженим доступом, якщо розпорядник правомірно оприлюднив її раніше, інформацію з обмеженим доступом, якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше.

Водночас вказаний спосіб має певні недоліки. Так, суб'єкту відповідного контролю доведеться відшкодувати фактичні витрати на копіювання / друк запитуваних матеріалів (за умови перевищення 10-ти сторінкового ліміту і наявності документа розпорядника, що встановлює розцінки вартості), а за певних обставин чекати обробку запиту або фінального оприлюднення документа, який, наприклад, було ухвалено на засіданні колегіального органу [7, с. 15]. Важливе значення для процедури здійснення громадського контролю в активний спосіб також має класифікація видів інформації з обмеженим доступом, що є одним із ключових моментів даного Закону [9, с. 66].

У цьому контексті важливе значення для здійснення громадського контролю з позицій запобігання та про-

тидії корупції мають положення, викладені у ч. 5 та 6 ст. 6 Закону, згідно з якими "не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умов отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно" та "не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції" [10], тобто осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Важливою складовою даного Закону є норми, що передбачають можливість та необхідність громадського контролю за забезпеченням доступу до публічної інформації з боку інститутів громадянського суспільства. Стаття 17 окрім парламентського контролю за дотриманням права людини на доступ до інформації, що здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України й народними депутатами України, та державного контролю за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації, що здійснюється відповідно до Закону, передбачає також громадський контроль. Частина 2 ст. 17 Закону визначає суб'єктів та механізми такого контролю. Останній здійснюється депутатами місцевих рад, громадськими організаціями, громадськими радами, громадянами особисто шляхом проведення відповідних громадських слухань, громадської експертизи тощо.

Враховуючи відсутність в українському законодавстві окремого закону, присвяченого громадському контролю, в Законі "Про доступ до публічної інформації", на нашу думку, незайвим було би прописати вичерпний перелік форм відповідного контролю, які могли би бути застосовані по відношенню до забезпечення прав на доступ до публічної інформації, у тому числі шляхом інформаційного запиту та звернень.

Слід відзначити, що на відміну від Закону "Про звернення громадян" у даному законодавчому акті встановлено вичерпний перелік способів реалізації запиту на інформацію. Так, запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача (ст. 19). Для забезпечення гарантій реалізації права кожного на доступ до публічної інформації важливе значення має також ст. 24 Закону, згідно з якою "особи, на думку яких їхні права та законні інтереси порушені розпорядниками інформації, мають право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди в порядку, визначеному законом".

У цілому можна стверджувати, що вказаний Закон став серйозним надбанням громадськості у сфері забезпечення громадського контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень, особливо тих, хто уповноважений здійснювати політику сприяння розвитку громадянського суспільства, зокрема шляхом такого механізму як інформаційний запит. За міжнародним

рейтингом забезпечення права на інформацію, розробленим міжнародними організаціями Access Info Europe (Іспанія) та Centre for Law and Democracy (Канада), Закон "Про доступ до публічної інформації" посів 8 місце серед 89 країн світу [8, с. 4], що говорить про високу оцінку Закону з боку міжнародних експертів.

Водночас за оцінкою вітчизняних дослідників, з якою важко не погодитись, слабким місцем Закону стали його прикінцеві положення, які вносять лише декілька змін до інших законів, при цьому деякі з них були скасовані Конституційним судом (див. Розділ VIII). За оцінкою авторів "Науково-практичного коментарю до Закону України "Про доступ до публічної інформації", вони не охопили всіх необхідних змін. Для повної реалізації Закону, усунення неузгодженостей в інших законах та забезпечення юридичної визначеності в законодавчому регулюванні внесення відповідних змін потребують понад 50 законів і кодексів, що враховує також необхідність приведення законодавства відповідно до нової редакції Закону України "Про інформацію", яка в більшості своїх положень тісно пов'язана із досліджуванним Законом [9, с. 328]. А спеціальний проект закону, який мав би суттєво вдосконалити правові механізми запобігання і протидії корупції України, у тому числі за допомогою громадського контролю шляхом внесення відповідних змін до інших законів — "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Закону України "Про інформацію" (у новій редакції) та Закону України "Про доступ до публічної інформації" від 14 травня 2012 р. № 10455, і досі не пройшов другого читання.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасного стану нормативно-правового забезпечення функціонування громадського контролю в Україні дозволяє визначити, що сучасне національне законодавство забезпечує достатній обсяг інструментів для здійснення відповідного контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування з боку інститутів громадянського суспільства. При цьому, найбільшого прогресу вдалося досягти при унормуванні доступу до публічної інформації шляхом інформаційного запиту, що викликає певний оптимізм щодо перспектив розвитку досліджуваної суспільної діяльності.

Водночас, як показує проведений аналіз, суттєвим недоліком законодавчої бази у досліджуваному питанні залишається відсутність базового закону про громадський контроль (як власне і відсутність чіткого визначення самої категорії "громадський контроль"), що призводить до неузгодженості між окремими нормативно-правовими актами та певним недоліком в процедурі здійснення досліджених форм громадського контролю. Серед них найбільш серйозними проблемами є: відсутність реальних правових механізмів імплементації органами державної влади рекомендацій та експертних пропозицій, наданих представниками громадянського суспільства та громадськими радами за результатами проведення громадського контролю (у різних його формах); рекомендаційний характер рішень суб'єктів громадського контролю (у першу чергу, громадських рад), що не зобов'язує суб'єктів владних повноважень дотримуватися рекомендацій громадськості; рекомендаційний характер нормативно-правових актів, що регулюють

питання здійснення громадського контролю, для органів місцевого самоврядування; унормування процедур здійснення основних форм громадського контролю за державно-управлінською діяльністю лише органів виконавчої влади, оминаючи при цьому органи судової та законодавчої гілок влади.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у розробці нових, більш ефективних механізмів громадського контролю в Україні з врахуванням відповідних міжнародних стандартів та вітчизняних особливостей державно-управлінської діяльності.

Література:

1. Латишева В.В. Механізми реалізації громадського контролю за наданням управлінських послуг органами публічної влади: дис... канд. наук. з держ. управ.: 25.00.02 / В.В. Латишева — О., 2010. — 208 с.
2. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" № 2411-VI від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/про_засади_внутрішньої_і_зовнішньої_політики.
3. Указ Президента України "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" № 212/2012 від 24.03.2012 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>
4. Закон України "Про громадські об'єднання" № 4572-VI від 22.03.2012 р. [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>
5. Закон України "Про доступ до публічної інформації" № 2939-VI від 13.01.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>
6. Закон України "Про інформацію" № 2657-XII від 02.10.1992 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
7. Методичні рекомендації щодо практичного впровадження Закону України "Про доступ до публічної інформації" / [М.В. Лациба, О.С. Хмара, В.В. Андрусів [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — 2-е вид. допов. — К.: Агентство "Україна", 2012. — 164 с.
8. Забезпечення доступу до публічної інформації як стратегічний пріоритет державної політики України: аналіт. доп. / О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк, Д.М. Горелов, Ю.В. Опалько [та ін.]; за ред. О.А. Корнієвського, В.М. Яблонського. — К.: НІСД, 2012. — 72 с.
9. Науково-практичний коментар до Закону України "Про доступ до публічної інформації" / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко [та ін.]; за заг. ред. Д. Котляра. — К.: Тов. "ГНОЗИС", 2012. — 336 с.
10. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" № 3206-VI від 07.04.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3206-17>

Стаття надійшла до редакції 19.06.2013 р.